

A 18. SZÁZADI HELYTARTÓ FELADATAI ÉS POLITIKAI MOZGÁSTERE ALBERT SZÁSZ-TESCHENI HERCEG PÉLDÁJA ALAPJÁN

A 18. századi helytartói intézményt vizsgálva nem kerülhetjük meg a középkori és a kora újkori előzményeket. Míg Iványi Emma még azt a nézetet vallotta, hogy „törvény és szokás alapján Magyarország nádora egyúttal a magyar király helytartója is volt”,¹ addig az újabb szakirodalom nemcsak jobban árnyalja a nádor és a helytartó szerepét, hanem új megvilágításba is helyezi azokat.² Eszerint akadályoztatása, külföldi tartózkodása vagy kiskorúsága esetén 1490-ig a király helyettesítőket nevezett ki, ezt követően pedig az uralkodók helytartó kinevezéséhez folyamodtak, az éppen hivatalban lévő nádor személyében.³ Különösen szükség volt a helytartóra a kora újkori Magyar Királyságban, mivel a Habsburg uralkodók rendszerint nem tartózkodtak az országban, így nevükben ők járhattak el. A korábban elfogadott nézetektől eltérően azonban a helytartóként is működő nádor több jogköre, így a sokat vitatott főkapitányi feladatkör is csak a 16. század közepétől kezdve létezett.⁴ A nádori jogkör ilyen mértékű bővülését Nádasdi Tamásnál figyelhetjük meg, akinek 1562-ben bekövetkezett halála után sokáig nem került sor nádorválasztásra, és a 17. század elejéig csak helytartót neveztek ki, ami az uralkodó és a rendek közötti feszült viszonyt jelzi. A helytartónak ugyanis a nádorral ellentétben nem volt törvényben rögzített hatásköre, így ilyenkor a király (korlátozva a rendek befolyását) önállóbb politikát folytathatott.⁵ A magyar rendek az 1606. évi bécsi béke óta küzdöttek azért, hogy ismét nádort választhassanak, aki védi a magyar alkotmányt és kiváltságait. Végül az 1608. évi III. tc. megerősítette a kötelező nádorválasztást – ettől kezdődően az uralkodó általában a rendek által megválasztott nádort nevezte ki királyi helytartóvá, aki leggyakrabban egy királyhű magyar főúr volt.⁶ A 18. században azonban három

¹ *Iványi Emma*: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége, 1681–1713. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 10.) Bp. 1991. 43.

² *C. Tóth Norbert*: A nádori cikkelyek keletkezése. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Szerk. ifj. Bertényi Iván et al. Bp. 2013. 36–45.; *Uő*: A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562). Akadémiai doktori értekezés. Bp. 2016.; *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Bp. 2015. 280–289.

³ *C. Tóth N.*: A Magyar Királyság nádora i. m. 5., 176. Kivétel ez alól, amikor a királyné töltötte be a helytartói tisztelet, lásd uo. 171.

⁴ *Uő*: A nádori cikkelyek keletkezése i. m. 41–43.

⁵ *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp. 1946. 103.

⁶ Uo. 112.

helytartói kinevezésre is sor került, ugyanakkor egyikük sem viselte egyidejűleg a nádori méltóságot. 1732-ben Lotaringiai Ferenc István herceg, 1765-ben Albert herceg, majd 1795-ben József főherceg került a helytartói posztra (öt csak később, az 1796. évi országgyűlésen választották nádorrá) – ők azonban elsődlegesen nem a rendekkel folytatott küzdelem miatt jutottak e különleges tisztséghez. Tanulmányomban azt mutatom be, milyen politikai és személyes okok vezettek odáig, hogy 1765-ben Mária Terézia a (leendő) vejét, Albert szász(-tescheni) herceget nevezte ki helytartónak, és megvizsgálom, milyen mozgástere volt a hercegnek a nádori méltóságot és a korábbi helytartói címet viselőkhöz mérten. A levéltári források segítségével megállapítható, hogy a hercegnek voltak-e sajátos feladat- és jogkörei, valamint az is, beszélhetünk-e esetében egyedi helyzetről amiatt, hogy az uralkodó vérrokona, sőt veje volt. A források arról is felvilágosítást nyújtanak, hogy alkalmazott-e a királynő vele szemben különleges, kivételező bánásmódot, és arról is, mennyire sikerült a hercegnek betartania a hivatalával járó előírásokat, illetőleg milyen következményei lettek azok megszegésének.

A helytartó személye

Albert Kázmér szász és lengyel királyi herceg (1738–1822) hatodszülött fiúként nem számíthatott sem birtokra, sem arra, hogy apjától, II. Frigyes Ágost szász választófejedelemtől valamilyen tényleges címet örököljön. A sokgyermekes főúri családok tagjaihoz hasonlatosan ő is vagy az egyházi, vagy a katonai pályát választhatta, ha rangjához méltó megélhetést szeretett volna. Végző döntését nagyban befolyásolta, hogy 1759-ben a szövetséges birodalmi csapatok felszabadították a három éve porosz megszállás alatt álló Drezdát. Albert herceg Kelemen fivérével együtt ekkor elmenekült Szászországból, majd önkéntesként mindketten beálltak a császári-királyi hadseregbe. A szász hercegeket a hadjáratok között szívélyesen fogadták a bécsi udvarban: Mária Terézia királynő felkarolta a szegény „rokon” hercegeket, és támogatásáról biztosította őket. Az uralkodónő így jellemezte őket apjuknak 1760-ban: „A két herceget mindenben dicséretre és Öfelségedhez méltónak találtuk. Öfelséged igen elégedett lehet, hogy személyükben olyan gyermekei vannak, akiktől joggal remél mindenféle örömet.”⁷ Egy

⁷ Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA), Staatskanzlei (a továbbiakban: StK), Diplomatische Korrespondenzen, Sachsen, Hofkorrespondenz I. Schreiben der Kaiserin Maria Theresia an die Churfürsten Friedrich August II. und III., Könige von Pohlen. fol. 141r. Mária Terézia fogalmazványa II. Frigyes Ágostnak. Bécs, 1760. jan. 20. Közölve: Kaiserin Maria Theresia und Kurfürstin Maria Antonia von Sachsen. Briefwechsel 1747–1772 mit einem Anhang ergänzender Briefe. (Aus den Schriften der Königlich Sächsischen Kommission für Geschichte XIV.) Hrsg. Woldemar Lippert. Leipzig 1908. Anhang 361–362. Nr. 54.

évvel később így fogalmazott: „Úgy érzem, sem [Albert hercegért], sem Kelemen hercegért nem tettem eddig semmit sem, mivel az a kevés, amelyet tenni tudtam, nem fogható mindahhoz, amit megtennék értük és Önért.”⁸ Ez a támogatás mégsem volt lebecsülendő: Kelemen herceg regensburg-freisingi püspökként kezdte egyházi pályafutását, Albert a katonai pályán érvényesült. 1760-ban császári-királyi altábornagyi kinevezésben részesült és ezredtulajdonos lett, amely már állandó bevételt is jelentett számára.⁹ A hétéves háborút lezáró hubertusburgi békét (1763) követő években a herceg egyre magasabb katonai posztokba került, hiszen királyi és hercegi címéhez illő, megfelelő pozíciót kellett találni számára. Először így lovassági tábornoki rangot nyert el,¹⁰ majd Mária Terézia 1763. március 18-án kinevezte Komárom kormányzójává.¹¹ Állomáshelyét azonban a júniusi földrengés pusztítása miatt nem foglalhatta el, ideiglenesen Budára helyezték.¹² A magányos budai napok után Pozsonyba került át, így már könnyebben mozoghatott Pozsony és Bécs között. A folytonos és huzamosabb idejű bécsi tartózkodások során a herceg egyre többször találkozott a császári családdal, és mivel édesanyja, Mária Jozefa főhercegnő (1699–1757) I. József császár leánya volt, rokonként viszonyultak hozzá. Albert már legelső bécsi látogatása (1760) során beleszeretett a királynő másodszülető lányába, Mária Krisztina főhercegnőbe (1742–1798), aki idővel viszonzta a szász herceg érzelmeit. Lotaringiai Ferenc István császár (1708–1765) azonban bármennyire kedvelte és pártolta is Albertet, nem egyezett volna bele egy „rangon aluli” esküvőbe, így erre csak elhunyt után kerülhetett sor. A legendás szerelmi házasságkötést Mária Terézia támogatta, de komoly gondot jelentett, hogy Albert herceg szegény és rangon aluli volt, és – a hadseregben szerzetten kívül – sem valódi súlyú ranggal, sem birtokkal nem rendelkezett. Így amikor 1765. október 26-án elhunyt Batthyány Lajos nádor, a megüresedett nádori posztot nem töltötték be, hanem helyette Mária Terézia december 24-én „ideiglenesen” (*provisorio modo*), tehát egy következő nádorválasztó országgyűlésig helytartót nevezett ki a Magyar Királyság élére. Leendő veje ebben a

⁸ ÖStA HHStA StK Diplomatische Korrespondenzen, Sachsen, Hofkorrespondenz 1. fol. 147r. Mária Terézia fogalmazványa II. Frigyes Ágostnak. Bécs, 1761. ápr. 27. Közölve: Maria Theresia i. m. Anhang, 392. Nr. 75. Az idegen nyelvű forrásokat a szerző fordította magyarra.

⁹ ÖStA Kriegsarchiv (a továbbiakban: KA), Zentralstellen, Hofkriegsrat, Hauptreihe Akten (a továbbiakban: ZSt HKR HR Akten), 1760 7 April 362. Az Udvari Haditanács fogalmazványa Albert hercegnek. Bécs, 1760. ápr. 24. és uo. 1760 11 May 237. Az Udvari Haditanács fogalmazványa Albert hercegnek. Bécs, 1760. máj. 13.

¹⁰ ÖStA KA ZSt HKR HR Akten 1763 März Nr. 101. Daun tábornagy előterjesztése Mária Teréziának. Bécs, 1763. márc. 3.

¹¹ Uo. 1763 März Nr. 632. Az Udvari Haditanács fogalmazványa Albertnek és Pálffy Lipótnak. Bécs, 1763. márc. 18.

¹² HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Personalia VII. 35. Hadik András iratai, 1763/VIII-73. Daun tábornagy Hadiknak. Bécs, 1763. aug. 6.

pozícióban már méltóbb lehetett a Habsburg-Lotaringiai főhercegnő kezére,¹³ a királyság élére pedig – ahogy az a kinevezési okirat indoklásában is olvasható – egy vérokon herceg került.¹⁴ Többek között ez az indok is közrejátszhatott abban, hogy a magyar rendek ez alkalommal nem protestáltak, és nem tudunk semmilyen ellenkezésről sem a kinevezéssel kapcsolatban.

Bármennyire is úgy tűnhet, hogy a herceg kinevezése ad hoc történt, és személyes okokból, a fiatalok házasságkötése miatt került rá sor, egy lojális helytartó kinevezésének a gondolata valójában már korábban is felfedezhető volt a bécsi tanácsadók között. Az 1761 óta működő Államtanács tagjaiban ugyanis már az 1760-as évek elején felmerült, hogy a nádor helyett más személy, lehetőség szerint egy főherceg-nádor kerüljön a Magyar Királyságba.¹⁵ Mária Terézia döntéséhez hozzájárulhatott az 1764–1765. évi országgyűlés eseményei miatt érzett csalódottsága is, de hasonlóképpen közrejátszott az a meggyőződése is, hogy szerinte nem volt alkalmas személy a királyság főnemesei között a nádori posztra.¹⁶ Gyermekei sorsáról és ellátásáról szóló, 1765 végén papírra vetett francia nyelvű összeállításában már maga is említette egy főherceg-helytartó kinevezését (tehát az 1790-es évek eseményeinél jóval korábban). Ekkor azonban idősebb fiai már a Habsburg Monarchia egy-egy tartományának az élén álltak, Miksa főherceg pedig még túl fiatal, mindössze kilencéves volt. Megbízható és kompetens magyar főurak hiányában így Mária Terézia nem is gondolt arra, hogy ilyen fiatalon állítsa fiát a királyság élére.¹⁷ Így szinte „kapóra jött” a családba beházasodó szegény rokon szász herceg, akinek hűségéhez és lojalitásához nem férhetett kétség, hiszen házasságkötése miatt lekötöztette volt az uralkodónőnek, kinevezésével tehát megoldódott az ország egységes felfogású kormányzása is.

¹³ Erre részletesen lásd *Kulcsár Krisztina*: A helytartói státus. Albert szász herceg (1738–1822) kinevezése és évtizedei Magyarországon. *Aetas* 17. (2002) 1. sz. 51–66., passim.

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Libri regii (a továbbiakban: A 57), 47. kötet, 363–364. A herceg számára kiállított okirat: MNL OL Regnicolaris levéltár, Archivum palatiale, Archivum locumtenentiale Alberti Ducis Saxoniae (a továbbiakban: N 13), Lad. 67. Fasc. 1. No. 3.

¹⁵ *Ember Győző*: Der österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung, 1761–1768. *Acta Historica* 6. (1959) 1–2. sz. 105–153., 3–4. sz. 331–371.; *Acta Historica* 7. (1960) 1–2. sz. 149–182.; *Acta Historica* 6. (1959) 3–4. sz. 349. Az Államtanács 1763. évi 2874. számú ügyének véleményezésénél.

¹⁶ ÖStA HHStA Habsburgisch-Lothringische Hausarchiv, Hausarchiv (a továbbiakban: HausA), Hofkommission in Familienangelegenheiten 1-1. Verhandlungsakten der zur Regulierung der Familienvermögensangelegenheiten von Kaiser Franz II. aufgestellten Hofkommission und der Staatskanzlei in Betreff des Testaments und der Abhandlung des Nachlasses der Erzherzogin Marie Christine, Gemahlin des Erzherzogs Albrechts von Sachsen-Teschen. fol. 166v.

¹⁷ Uo. Talán más lett volna a helyzet, ha 1761-ben nem hal meg Károly főherceg, a másodszülött fiú (1745–1761), aki ekkor 20 éves lett volna, de ennek a feltevésnek egyelőre nem találtuk nyomát a forrásokban.

Nádor és helytartó – különbségek és hasonlóságok

Az új helytartó jogköreinek meghatározásához kikérték mind a Magyar Királyi Udvari Kancellária, mind a bécsi Titkos Udvari és Államkancellária véleményét. Megállapítható, hogy nem újat alkottak, hanem a nádorok, valamint a korábbi helytartók, elsősorban Lotaringiai Ferenc István jogköreit vették alapul, aki 1732 és 1741 között szintén helytartó volt a királyságban. 1765-ben a kinevezett helytartó a következő feladatokat látta el: ő lett a Magyar Királyi Helytartótanács és a Hétszemélyes Tábla elnöke, Pest-Pilis-Solt vármegye főispánja, valamint a jászkun kiváltságos kerület főbírája. Fontos azonban látni, melyek azok a pontok, amelyekben a korábbi példához vagy a nádor jogköréhez képest eltérések figyelhetők meg,¹⁸ ezeket a királynő nyomatékosan kiemelte döntésében.

Két esetben jelentős különbséget fedezhetünk fel. Az 1659. évi LXXVI. tc. megszabta, hogy Pest-Pilis-Solt vármegye főispánságát a mindenkori nádorispán birtokolja. Mivel a hivatali ügyek legtöbbször távol tartották a nádort a vármegyétől, az ügyeket nem személyesen, hanem adminisztrátor útján intézte. A herceg esetében az adminisztrátor kinevezése azonban nem választás volt, hanem uralkodói kikötés: Albert herceg a vármegyei főispánságot csak azzal a feltétellel kapta meg, ha adminisztrátor kerül a törvényhatóság élére. A személyt ez alkalommal nem a helytartó választotta ki (mint az a nádorok esetében szokás volt¹⁹), hanem az uralkodónő jelölte a posztra Szvetic Jakab személynököt,²⁰ ami helyismeretével, a személynök hivatali feladatával és ezzel összefüggésben a pesti állandó székhelyével is magyarázható.

Még egy lényeges megszorítást kell kiemelnünk: az adományozások és kinevezések jogát. A herceg kinevezési okirata is arra hivatkozik, hogy Lotaringiai Ferenc Istvánhoz hasonló jogokat élvezhet, és a királynő (hasonlóképpen, ahogyan férjénél is szokás volt) „mindegyik adományozást kifejezetten” fenntartotta magának.²¹ Az egyik a nádori birtokadományozási jog, amely a helytartói jogkörből származik, és elsőként Hunyadi János kormányzónál találkozunk vele (1440. évi X. tc.). Ezt megelőzően csak a király tehetett birtokadományt a korona javaiból, a nádor

¹⁸ MNL OL Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztraturája, Conceptus expeditionum (a továbbiakban: A 35), 1766. III. No. 91.; uo. Originales referadae (a továbbiakban: A 1), 1765/457.

¹⁹ Vö. *Csizmadia Andor: Az adminisztrátori rendszer Magyarországon és a Fejér megyei adminisztrátorság.* In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 8. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár 1975. 233–274., itt: 236.

²⁰ MNL OL Regnicolaris levéltár, Archivum palatinale, Archivum locumtenentiale Alberti ducis Saxoniae (a továbbiakban: N 13), Lad. 67. Fasc. 1. No. 5. Eszterházy Ferenc előterjesztése. Bécs, 1765. dec. 30. és Szveticnek. Pozsony, 1766. jan. 8.

²¹ ÖStA HHStA Kabinettsarchiv (a továbbiakban: KA), Staatsrat (a továbbiakban: StR), Protokoll (a továbbiakban: Prot.), 1765. Nr. 2656.

mindössze saját birtokából vagy az általa elítéltek birtokaiból adományozhatott. Az 1567. évi XXVI. tc. erősítette meg, hogy a helytartó 32 jobbágytelekig terjedő mértékben adományozhatott birtokot.²² A 17. század elejétől ezt az adományt már nádori adománynak nevezhetjük.²³ A birtokadomány azonban csak nemes részére volt megengedett, hiszen ellenkező esetben nemesítést is jelentett volna, amely kizárólag királyi felségjog volt. A birtokadományra nem a nádor vagy a helytartó tett javaslatot, hanem a birtokért kérvényt kellett benyújtania a nemesembernek, érdemeire hivatkozva, pártfogótól szerzett ajánlással. Ezt követően a nádor elrendelte, vizsgálják meg, jogos-e a kérés, és egyáltalán, szabad-e a birtok. A donációkat a nádori levéltár adománykönyveibe másolták be,²⁴ és ezekből tudjuk, hogy Lotaringiai Ferenc István nem tett ilyen adományokat.²⁵ A másik uralkodói jog, amely csakis a királynőt illette meg, a kitüntetések, rangemlések joga volt.

Albert herceg új posztjához kapcsolódóan külön instrukció készült, amely eltért a megszokott nádori instrukcióktól,²⁶ az övé ugyanis nem általános vagy égető gondok megoldását célozta. A fennmaradt „kiegészítés” sokkal inkább a helytartótanácsi hivatali ügymenetet szabályozta.²⁷ Bírói feladatait tekintve viszont nem állítottak össze újabb utasítást a Hétszemélyes Tábla részére.²⁸ Ezen felül a forrásokból tudjuk, hogy készült számára egy titkos instrukció is,²⁹ de az nem maradt fenn sem a helytartói levéltárban, sem a hagyatékában. A bécsi Államkancelláriában nincs nyoma a fogalmazványnak, az Államtanács iratai között pedig elégett a példány,³⁰ így nem tudjuk megállapítani, milyen különleges feladatokat kellett ellátnia, és azt sem, vajon kellett-e valamilyen kényes ügyre külön ügyelnie.

Néhány támpontot ugyan átvehetünk Lotaringiai Ferenc István instrukciójából, amelyben egyértelműen megjelenik, hogy a nádori méltóság a 18. század első harmadára a kívánatosnál nagyobb súlyt ért el, és ezt ellensúlyozandó kellett a

²² Egy jobbágytelek 32 királyi, azaz mintegy 1600 katasztrális holdat jelentett. Vö. *Iványi E.*: Esterházy Pál i. m. 76.

²³ Uo. 67–68.

²⁴ A nádori levéltár példányai: MNL OL Regnicolaris levéltár, Archivum palatiale, Archivum palatiale comitis Ludovici Batthyány (a továbbiakban: N 12), Lad. 17. Protocollum donationum et consensusum.

²⁵ MNL OL A 1 1732/33. 5. pont és uo. 1766/448. MNL OL Magyar kancelláriai levéltár, Donationales palatiales (a továbbiakban: A 119). 1732 és 1741 között nem jegyeztek be helytartói adományokat.

²⁶ Ehhez vö. *Kulcsár Krisztina*: Náadorság és ami vele jár. A nádor hivatali feladatai a 18. században Batthyány Lajos példája alapján. In: Batthyány Lajos nádor. Szerk. Móricz Péter. Körmend 2017. 53.

²⁷ MNL OL A 1 1766/2. és uo. A 35 1766. I. No. 6.

²⁸ Uo. A 1 1766/299; ÖStA HHSStA KA StR Prot. 1766. Nr. 14. A kancellária előterjesztése, 1766. jan. 3.

²⁹ Uo. 1765. Nr. 2997.

³⁰ Albert titkos instrukciójáról nem található bővebb információ Ember Győző hagyatékában sem, a kijegyzetelt Államtanács-cédulákon. MNL OL Ember Győző hagyatéka (a továbbiakban: P 2093), 150. doboz, Az államtanácsi iratok gépelt kivonatai, 1765:2849.

helytartónak is az uralkodó autoritását erősítenie.³¹ A megoldandó további gondok között szerepelt a magyar nemesek számának növekedése (ezen a sorozatos nemes-ségigazolások voltak hivatottak segíteni) és így az adózók számának csökkenése, valamint az 1723-ban bevezetett újfajta közigazgatási rend hatékonyabbá tétele. A konkrétumokon kívül III. Károly kijelentette, hogy kérdéses esetekben majd a lotaringiai herceg eltérő véleményét veszi figyelembe, valamint tanácsokat adott neki, hogyan viselkedjen a helytartótanácsosokkal szemben, és miként tárgyalja meg a mellé kinevezett bizalmas tanácsadóval a tanács elé vezetendő ügyeket.

Míg Lotaringiai Ferenc István titkos utasítása részletekbe menően előírta a helytartó feladatait (különösképpen a vallásügyre vonatkozóan), addig Albertnél az instrukció hiánya miatt ezeket a súlypontokat kevésbé ismerjük. A hivatali munkák, ügyiratok és a véleményezési ívek segítségével azonban mégis fényt deríthetünk rá, milyen mozgásteret volt, és milyen feladatokat bízott rá az uralkodónő. Az első éveiről maga a herceg így vallott: „bár kezdetben egy kissé kelletlenül, de legalább lelkiismeretesen végeztem mindazt, amit új tisztségem részéről megkövetelt”.³² E szűkszavú mondatból is kiderül, a herceg számára kezdetben nyűg lehetett az ismeretlen ország, az ismeretlen hivatali ügymenet, sőt a használt latin nyelv is. A közigazgatásban képzettsége hiányos volt, ismeretei kívánnivalót hagytak maga után. A királynő ezen hasonlóképpen segített, mint apja Lotaringiai Ferenc István esetében: hozzáértő, tehetséges szakértőket nevezett ki veje mellé. A közigazgatásban, de valójában mindennemű feladatnál Kempelen János Nepomuk ezredes állt rendelkezésére, ő lett a helytartói kancellária irodaigazgatója.³³ Mária Terézia nagy becsben tartotta Kempelen, leveleiben mind leányát, mind vejét arra intette, hogy fogadják meg tanácsait.³⁴ Az ezredes volt az (és nem a helytartó), aki a helytartótanácsához érkező iratokat 1766-tól kézhez kapta, ő készítette el a jegyzéküket és nyújtotta át a helytartónak. Feltehetően referált is neki róluk, hogy Albert értesüljön az ügyekről, és csak ezt követően kezdődött meg az ügyintézés.³⁵

³¹ ÖStA HHStA HausA Habsburgisch-Lothringische Hausarchiv, Lothringisches Hausarchiv 39-5. fol. 9–24. „Instruktion und Anweisung...” Laxenburg, 1732. máj. 17.

³² MNL OL A Habsburg család magyaróvári levéltára, Albert herceg iratai (a továbbiakban: P 298), 2. tétel, A. II. 12/2. fol. 3r–v.

³³ Kempelen János Nepomuk (Pozsony, 1725. nov. 28. – Buda?, 1801. márc. 31.) 1744-től a Szirmay-gyalogezredben szolgált. 1753 és 1762 között Esterházy Miklós követ mellett Oroszországban állomásozott, majd Ferdinánd főherceg ezredébe osztották be. 1765-től segédkezett Albert hercegnek. 1767-ben elnyerte a Szt. István-rend kiskeresztjét. 1774-ben (1765-re visszadátumozott) vezérőrnagyi kinevezést kapott. 1781-ben ő is csatlakozott a Németalföldre induló főhercegi párhoz, mint magán-titkáruk. *Alice Reiningger*: Wolfgang von Kempelen. Eine Biografie. Wien 2007. 24–26. és magyarul: *Uő*: Kempelen Farkas. Wolfgang von Kempelen. Életrajz. Bp. 2011. 27–29. A történeti szakirodalom az ezredest gyakorta összekeveri fivérével, Kempelen Farkas kamarai tanácsossal. Vö. *Ember Győző*: A m. kir. Helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848. Bp. 1940. 18.

³⁴ *Adam Wolf*: Marie Christine, Erzherzogin von Oesterreich I–II. Wien 1863. II. 215–220.

³⁵ MNL OL N 13 Lad. 62. Fasc. 12. No. 1. Vö. *Ember Gy.*: Ügyintézés i. m. 18–19.

E változtatás ellenére a hivatali feladatok a 18. század derekára már kialakult módon zajlottak, így sem a királynő, sem az államtanácsosok nem tartották szükségesnek, hogy az ezredes külön utasítást kapjon kézhez – a hercegnek kiadott titkos instrukció esetében pedig szóban történt a tájékoztatás.³⁶

Albert herceg a törvénykezés terén sem volt szakavatott, ezért itt elsődlegesen Niczky Kristófra (1725–1787) támaszkodhatott, aki 1762-től a Magyar Királyi Udvari Kancellárián dolgozott, és széles körű jogi ismeretei voltak. Tudása, tapasztalata és megbízhatósága miatt nagyívű karriert futott be: tankerületi főigazgató lett, majd ő vezette a Temesi Bánság visszacsatolását megszervező bizottságot. II. József uralkodása idején a Magyar Udvari Kamara elnöke, később tárnokmester, országbíró, majd a helytartótanács elnöke, végül 1787-ben királyi személynök is lett.³⁷ 1766-ban a királynő megbízására neki kellett megismertetnie a herceggel a magyar közjogi helyzetet. A gróf a helytartó Albert számára egy kéziratot munkát állított össze *Staatskenntnis von Ungarn* címmel. A 80 oldalas kis méretű keményfedeles füzet a Magyar Királyság államjogi felépítéséről, rendjeiről, fő hivatalairól és tisztviselőiről, nemzetiségi és felekezeti megoszlásáról, valamint – természetesen – a törvénykezéséről ad tájékoztatást, de inkább csak alapszinten.³⁸

A herceg elsődleges feladata a 18. század nádoraihoz hasonlóan az elnöklés volt a helytartótanács ülésein, amelyeket Pozsonyban (kivételes módon) nem a városban, hanem a helytartói pár rezidenciájában, a pozsonyi királyi várban tartottak. Ez egyértelműen szimbolizálja a herceg rangját, és jól mutatja a méltóságával járó egykorú ceremóniális előírásokat is: a tanácsosok járuljanak elé, ne ő kocsizzon a városba.³⁹ Ez az engedmény egyértelműen megkönnyítette a helytartó életét, mivel sűrű volt a napirendje: a helytartótanács plenáris üléseire a délelőtti órákban került sor, akár mindennap, de általában hetente ötször. A délutánokat a bizottsági üléseknek tartották fenn, ezeken a hercegnek nem kellett részt vennie. Nem állíthatjuk, hogy Albert herceg valamennyi ülésen elnökölt volna, 1766-ban a 129 ülésből mindössze 45-ön vett részt.⁴⁰ 1767-ben a 104 ülésből csupán 35-ön, az ülések egyharmadán volt jelen. Egy évvel később már jelentősen javult a herceg részvétele a helytartótanács ülésein, az összes tanácskozás csaknem 43%-án megjelent, a 106 ülésből pedig 46-on elnökölt. A rendszeres távollétek ellenére Albert hitvesének büszkén dicsekedett első, 1766. január 10-ei elnökségével. (Mária Krisztina

³⁶ ÖStA HHStA KA StR Prot. 1765. Nr. 2849 és kicsivel bővebben lásd MNL OL P 2093 150. doboz, Az államtanácsi iratok gépelt kivonatai, 1765:2849.

³⁷ *Szentkláray Jenő*: Gróf Niczky Kristóf életrajza. Pozsony–Bp. 1886. 9.

³⁸ Uo. 12. A forrás: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Germ. 127.

³⁹ MNL OL A 1 1766/340. 4. pont. és ÖStA HHStA KA StR Prot 1765. Nr. 2656.

⁴⁰ Az elnökségre vonatkozó adatokat a helytartótanács ülésjegyzőkönyvei alapján gyűjtöttem. Vö. MNL OL Helytartótanácsi levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Protocollum sessionale (C 1), 1766., 1767. és 1768. évi kötetek.

főhercegnő 1766. január 14-én Bécsben láthatta is az Albert által első ízben aláírt és kiadott iratokat. Jellemző módon Mária Terézia magát az eseményt, míg a főhercegnő inkább völegénye kézírásának külalakját dicsérte meg.)⁴¹ Ezen az állandó feladatkörén túl a Hétszemélyes Tábla elnökeként évente kétszer főbírói feladatát is el kellett látnia. Az 1722–1723. évi országgyűlésen elfogadott XXV. tc.-nek megfelelően a Királyi Kúria (a Magyar Királyság legfőbb bíraskodási szerve) rendszeresen ítélkező bírósággá vált, székhelyül pedig Pestet jelölték ki. A Királyi Kúria két fórumból, a Királyi Ítéltáblából és a Hétszemélyes Táblából állt. Ez utóbbi (1694-től ezen a néven) a nádor (királyi helytartó) ítélőszékéből alakult ki, és tisztán fellebbviteli fórum volt, itt tehát peres ügyeket nem indítottak, csak panasz, ellenvetés, „fellebbezés” esetén tárgyalták újra azokat. A Hétszemélyes Táblának kezdetben az elnökön kívül hat jogértő ülnöke volt (1715. évi XXIV. tc.), akiknek a számát 1723-ban nyolccal bővítették (1723. évi XXIV. tc.), majd a létszámot 1741-ben további négy személlyel növelték (1741. évi XXIV. tc.). A Hétszemélyes Tábla – eltérően az állandóan ítélkező Királyi Ítéltáblától – meghatározott időszakonként ülésezett csak. Kezdetben évente négyszer 40 napon át tartó törvénykezési időszakot tartottak, de a 18. század közepére már csak kettő volt kötelező.⁴² A nádornak vagy a helytartónak ilyenkor külön e célból át kellett költöznie Pestre (illetőleg Budára), hogy elnökölhessen az üléseken.

Albert herceg legelső elnöklése alkalmával is megfigyelhető, hogy kedvéért eltérnek a megszokott ceremóniától,⁴³ mindezt egyértelműen a királynő szorgalmazta, aki így szándékozott egyrészt nagyobb reprezentációs súlyt adni vejenek, másrészt itt is megkönnyíteni az újdonsült helytartó helyzetét. Két lényeges különbség is lokális okokkal függött össze: a herceg és ifjú hitvese a budai várban szálltak meg, és ezért ott tartották meg az üléseket.⁴⁴ A bevett gyakorlat szerint a fellebbezett perek úgynevezett sorjegyzékét (*series*) annak a háznak az ajtajára tűzték ki, amelyben a tábla elnöke szállást kapott és így a Hétszemélyes Tábla üléseinek helyt adott. 1766-ban azonban nem tűnt megfelelőnek, hogy a budai palota kapujára szögezzék ki a tárgyalandó perek listáját, ezért az ülésekre kijelölt ház kapujára került fel a jegyzék. Egy másik szokást is megváltoztattak: a törvényszak

⁴¹ MNL OL P 298 8a. tétel, fol. 39r. Mária Krisztina Albertnek, 1766. jan. 15. A levélben említett kiadmányok: MNL OL Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztraturája, Litterae Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici (A 23), 1766/40, 1766/46, 1766/49, 1766/50–52.

⁴² Varga Endre: A Királyi Curia, 1780–1850. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivatalörténet 4.) Bp. 1974. 17–18.

⁴³ A ceremóniatervezet: Burgenländisches Landesarchiv, Gräfflich Niczksysche Familien- und Herrschaftsarchiv in Nebersdorf. (Politica) Fasc. 117. Nr. 71. 7282. Zeremoniell bei Zusammentritt der Septemviral-Tafel. Közlései: August Ernst: Zeremoniell bei Zusammentritt der Septemviraltafel. Burgenländische Heimatblätter 19. (1957) 9–15.; P. Szabó Béla: A hétszemélyes tábla ülészakának megnyitásával kapcsolatos ceremónia a 18. század második felében. Jogtörténeti Szemle (2007) Különszám 198–204.

⁴⁴ MNL OL A 1 1766/340; MNL OL N 13 Lad 67. Fasc. 1. No. 11.

megnyitásokor általában a pesti épülettel szemben álló ferences rendi templomban tartották a közösen meghallgatott istentiszteletet, a Veni Sanctét. Ez alkalommal azonban a budai várkápolnában gyűltek össze, hogy szálláshelyük közepében legyen a mise. Az időbeli eltérés (a szokásos 10 órai kezdet helyett az ülések már 9-kor megkezdődtek, és délután 2-ig tarthattak)⁴⁵ oka az ebédidővel függött össze. A hercegi pár így időben elfogyaszthatta ebédjét, amire legtöbbször Pesten, a Duna túlszárnyán került sor valamelyik magyar főúr palotájában.⁴⁶

Véleményezés és javaslattétel – hivatalból

Helytartóként és a helytartótanács elnökeként a herceg elé kerültek a legfontosabb, a királyság alapvető helyzetét, kérdéseit illető ügyek. A hivatali ügyiratok arról tanúskodnak, hogy a véleményét kikérték – de vajon az uralkodói döntésnél mennyiben volt meghatározó az általa képviselt álláspont, és vajon akadt-e olyan ügykör, amely jobban vagy éppen kevésbé érintette? Katonai szerepvállalása és tapasztalata miatt érthető, hogy a jelentős hadügyi kérdésekben véleményt nyilvánított, különösen az országban állomásozó csapatok elosztása és bekvártélyozása ügyében. Az 1770-es évek elején Albert herceg a helytartótanács közvetlen munkatársainak segítségével egy új rendszert dolgozott ki, amely – az úrbírendezéshez hasonlóan – a törvényhatóságok tényleges erejét felmérve igazságosabban osztotta volna el a csapatokat. Az egyenlőtlenlégek felmérésére felállított bizottság tagjai Csáky János, Balassa János, Stettner József, Kempelen János, Skerlecz Ferenc és Radkovicz Ferenc voltak. Céljuk a hadsereg ellátásának és bekvártélyozásának megismerése, az ország állapotának felmérése volt, hogy az egyes vármegyék ereje szerint tudják elosztani a csapatokat, és ennek megfelelően lehessen beosztani a katonaságot. A helytartó személy szerint szót emelt például Vas és Sopron vármegye teherviselésének csökkentése érdekében, Vas vármegyének így tervezete szerint a korábbi tíz helyett csupán kilenc svadront (lovasszázadot) kellett volna ellátnia. Javaslatát többek között a helyi magas terményárakkal indokolta, összehasonlítva ugyanis a vármegyénként beküldött piaci árakat, kiderült, hogy ott háromszor annyit kellett fizetni a terményekért, mint máshol, például a pécsi főbiztosi kerületben. Győr, Moson és Pozsony vármegye esetében a sorozatos áradások miatt kiemelték a terményhiányt, valamint azt hangsúlyozták, hogy ezek

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ ÖStA HHStA Hofarchiv, Obersthofmeisteramt (a továbbiakban: OHMeA), Hofzeremonielldepartement, Ältere Zeremonialakten (a továbbiakban: ÄZA) 72-4. Vermählung der Erzherzogin Maria Christine mit dem Prinzen Albrecht von Sachsen, fol. 185v; fol. 199r; fol. 210v; fol. 211r; fol. 212v; fol. 217v.

állandó felvonulási területek, így hamar kimerülnek.⁴⁷ Az előterjesztést véleményezte a magyar kancellária is, amely egyértelműen az új rendszer, az új elosztás ellen foglalt állást, azzal az indoklással, hogy a rossz termés miatt kieső rész a kincstárnak okozna pénzügyi terhet, valamint hogy az alattvalók az átalakított rendszerrel járó többletterheket (a megnövelt bekvártélyozást, a távolról szállítandó termények fuvarozását) nem bírnák. A kancellár azt is kifogásolta, hogy a bizottság tagjait ugyan a helytartótanács tanácsosaiból választották, de a tervezetet végül sem a helytartótanács plénuma elé nem terjesztették véleményezésre, sem a kancellária nem látta előzetesen. Az ellenkezés okai sejthetők: egyrészt féltékenységgel a kompetenciák keveredése miatt, másrészt a mellőzöttség érzete és így félelem a befolyás csökkenésétől, hiszen mindaddig a kancellária állította össze a tervezetet a helytartótanács információi, adatai alapján. Nem utolsósorban azonban az ellenkezés mögött azt is feltételezhetjük, hogy a kancellária ellene volt mindenfajta változtatásnak, új rendszer bevezetésének, amely eltér a bevett, megszokott módszerektől. A királynő a döntésében mégis egyértelműen a herceg javaslata mellett állt ki: „teljesen egyetérték vele” – írta, sőt nyomatékul az Udvari Haditanács elnökének, Franz Moritz von Lacy grófnak a helyeslő véleményét is megemlíttette.⁴⁸

Mária Terézia hasonlóan kedvező döntést hozott 1772-ben az adókievetés új rendszeréről benyújtott javaslat esetében. Ennek célja a rovásadó új elosztása és kiszámítása volt. Nyilvánvalóan látszik, hogy ezt a tervezetet nem a külföldi, a magyar viszonyokat belülről kevésbé értő és ismerő helytartó dolgozta ki. Segítségére itt is egyértelműen Kempelen János ezredes volt, aki nem csupán ebben, hanem több más reformjavaslat összeállításában és megfogalmazásában is oroszánrészt vállalt, ami az előterjesztések kézírásával jól bizonyítható. A dikakievítés új rendszerének javaslatát nem a helytartó, hanem Kempelen nyújtotta be a királynőnek, tehát itt sem hivatalos felkérésről, hanem egyéni kezdeményezésről van szó. Mária Terézia a tervezetet Albertnek is elküldte illetékességéből. A herceg érthető módon támogatta, mert, ahogy fogalmazott, mindenről tud, hiszen azt az ezredes „vele egyetértésben dolgozta ki, és hasznos s jól alkalmazható” a rendszer. Ezúttal azonban az előterjesztők óvatosabban jártak el, és tanultak az előző évi hibájukból: kimondottan kikérték a magyar kancellária véleményét.⁴⁹

Albert herceg véleményező szerepét és Kempelen jelentőségét mutatja az is, hogy mindkettőjük véleményét kikérték horvát–szlavón–dalmát ügyekben, így a horvát adókievetés rendszeréről is.⁵⁰ Ez azért különleges, mert ekkor, 1767 és 1779 között

⁴⁷ MNL OL Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztratórája, Acta generalia (a továbbiakban: A 39), 1771/5806.

⁴⁸ MNL OL A 39 1771/5806. 1771. nov. 9. Eszterházy magyar udvari kancellár véleménye.

⁴⁹ Uo. 1772/2869. Kempelen előterjesztése, dátum nélkül.

⁵⁰ Uo. 1773/1805. Kempelen előterjesztése Albert hercegnek, 1773. ápr. 12.

ezeket az ügyeket nem a Magyar Királyi Helytartótanács, hanem egy külön kormány szerv, a Horvát Tanács intézte, amely független volt a helytartótanácsból, így Albert hercegtől is.⁵¹ Az ügy jó példa arra, mi módon szerezte értesüléseit a helytartó: Kempelen részletesen tájékoztatta őt a horvát–szlavón vármegyék úrbéri helyzetéről, egyúttal közölte vele Pálffy Miklós országbíró véleményét. Ezek ismeretében már a herceg is kialakíthatta az álláspontját. Nem lehet azonban azt állítani, hogy a herceg mindig és mindenkor véleményt nyilvánított volna (vagy felhasználta volna tanácsadóinak tudását): voltak olyan ügyek is, amelyekben bevallotta, hogy nem ismeri a tényállást, de nem is illetékes bennük. Ilyen volt 1776-ban például a nagyváradi püspökség felmérése, a dikakivetés rendszerének táblázata vagy a pozsonyi Duna-szakaszon végzett vízi munkálatok – mivel ezek a magyar kamara hatásköré tartoztak. Tette mindezt annak ellenére, hogy az ügyeket intéző hivatalnokok felterjesztésükben ellátták őt a szükséges adatokkal.⁵²

A herceg aktív részt vállalt 1768–1769 folyamán, amikor a helytartótanács ügyvitelének a megreformálása volt a cél. Hivatalának megfelelően ezúttal az uralkodónő kérte fel őt, hogy feltárja az okokat, amelyek a tanács ügyintézésének akadozásához vezettek. Itt is megfigyelhető, hogy Albert herceg kikérte megbízható tanácsosainak véleményét. A kiválasztottak már évek óta alkalmazásban álltak a tanácsban, és alaposan ismerték az ügymenetet. Fontos kiemelni, hogy a herceg a javaslatételnél nem a származásra, hanem a hozzáértésre és a tapasztalatra helyezte a hangsúlyt, így a köznemesi rangú tanácsosokat, Balogh Lászlót és Győry Ferencet (mindketten 1754-től alkalmazottak), Herlein Ferencet (1750-től szolgált) és Kvassay Józsefet (1758-ban lépett be a tanácsba) kérdezte meg.⁵³ Az ő javaslataikat ismerve állította össze Albert – Kempelen János segítségével – a terjedelmes, 55 oldalas előterjesztését.⁵⁴ Annak ellenére, hogy a királynő veje, illetőleg főrangú származású volt, az uralkodónő Albert előterjesztését véleményezésre továbbküldte a helytartótanács néhány más tagjának, például Pálffy Miklós országbírónak és Balassa Ferencnek, és kikérte az ő véleményüket is a tervezetről. Ha összevetjük a helytartótanácsnak 1769. január 18-án kiadott végső hivatali utasítás szövegét Albert tervezetével, akkor láthatjuk, hogy a helytartó összeállítását nem vették át változtatás nélkül, néhány elemét (például az önálló

⁵¹ Vö. *Ivana Horbec*: Kroatisher königlicher Rat (1767–1779). Eine Wende in der Entwicklung des öffentlichen Dienstes in Kroatien. In: „Die habsburgische Variante des aufgeklärten Absolutismus“. Beiträge zur Mitregentschaft Josephs II., 1765–1780. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien XVI.) Hrsg. András Forgó – Krisztina Kulcsár. Wien 2018. 137–159.

⁵² MNL OL A 39 1776/5988.

⁵³ Hivatali előmeneteliükről lásd *Kulcsár K.*: Adalék a helytartótanács 1769. évi reformjához. Albert szász-tescheni herceg első helytartói évei és 1768. évi előterjesztése. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70. éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp. 2012. 223–234., itt: 224–225. és vö. MNL OL Magyar Kancelláriai Levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Index individuorum Cancellariae (A 79).

⁵⁴ Uo. 70–77.

ügykezelésre vonatkozót vagy a megtartandó bizottságokról szóló véleményét) pedig teljességgel figyelmen kívül hagyták.⁵⁵ Megállapítható tehát, hogy feladata (titulusa ellenére) ez alkalommal neki is csak annyi volt, mint a többi hivatalnoknak: véleményezés és javaslattevés. Úgy vélem, ezáltal nem a herceg jószándékát vagy munkáját vonták kétségbe, hanem egy átfogó, alapos szabályozást kívántak előkészíteni.

Engedmények és kivételes jogok

Ahogy az előzőekben hangsúlyoztam, a hivatalnokok kinevezése a királynő jogköre maradt, de míg korábban a Magyar Királyi Udvari Kancellária tett javaslatot és mondott véleményt a jelentkezőkről, addig üresedés esetén 1766-tól kezdődően a herceg döntő szót emelhetett az új posztokra kerülő személyek érdekében. A királynő megbízott választásában, jóváhagyta javaslatait, például a Magyar Udvari Kamarától a helytartótanácsához áthelyezendő kiválasztását teljes mértékben Albertre bízta.⁵⁶ Ennek köszönhetően többen meghatározó pozícióba kerültek, vagy egyre feljebb léptek a ranglétrán. Miután Berchtold Ferenc tanácsos elnyerte a beszercebányai püspöki széket, Albert javasolta a helyére Nagy Ignácot, majd miután egy évre rá Nagy Ignác a székesfehérvári püspökség élére került, a megüresedett tanácsosi helyre Okolicsányi Imre kanonokot választotta ki. Albert támogatásával kapott tanácsosi kinevezést és került be a tanácsba Bacskák János, Pozsony vármegye alispánja, akit feltehetően személyesen is ismert. Albert nem csupán a helytartótanácsba, hanem a Hétszemélyes Tábla ülnöki helyeire is ajánlott személyeket,⁵⁷ és megfigyelhető, hogy egyik esetben sem volt szükséges a javasolt hivatalnokok érdemeit vagy addigi pályafutását részletezni: a helytartó ajánlása elegendő volt. Rendhagyónak számít az is, hogy 1769-ben Albert herceg nyomatékos kérésére Radkovicz (Radkovics) Ferencet, a számvevőség hivatalnokát kinevezték helytartótanácsi tanácsossá. Radkovicz már 1752-től alkalmazásban állt a helytartótanács számvevőségén, és átfogó ismeretekre tett szert. A pénzügyek fontossága és a hivatalnok rendkívüli ismeretei miatt döntöttek úgy, hogy engedélyezik a példa nélküli kinevezést.⁵⁸ Az addigi gyakorlattól eltérően ráadásul esetében a tanácsosság nem jelentette azt, hogy megvált volna számvevői feladataitól, hanem egyszerre töltötte be mindkettőt, de csak akkor vehetett részt a tanácsüléseken, amikor ezt a számvevőségi ügyek megengedték, elsődlegesen tehát ezen a téren használták tudását.⁵⁹ A herceg felemelte szavát a fizetés nélkül foglalkoztatottak érdekében, és az

⁵⁵ Erre részletesebben lásd *Kulcsár K.*: Adalék i. m. 234.

⁵⁶ MNL OL A 39 1772/5440.

⁵⁷ Uo. 1776/5554; 1777/895.

⁵⁸ MNL OL A 1 1769/36.

⁵⁹ Lásd még MNL OL A 39 1771/110; 1771/5849.

alacsonyabb beosztású hivatalnokok fizetésemelésére is javaslatot tett.⁶⁰ A beosztott hivatalnokok átfogó jövedelememelését ugyan időről időre előterjesztette az udvarban, az eseti kezelésemelést azonban a királynő általában elutasította azzal az indokkal, hogy ez hosszú távon megnövekedett terhet jelentene a kincstárnak. A herceg 1776-ban nem maradt meg már csupán a kérvényezésnél, hanem a tettek mezejére lépett, és saját hatáskörében megvizsgáltatta, mi módon lehetne a fizetésemelést mégis megvalósítani a kincstár megterhelése nélkül. Úgy vélte, mivel az elhalálózások miatt és az alacsonyabb fizetésű tanácsosok alkalmazása révén fennmaradt egy bizonyos összeg, azt szét lehetne osztani a hivatalnokok között. A herceg a fizetésemelést elsősorban az alacsonyabb beosztásban szolgálók részére, a járulnokok számára kérvényezte, akik csupán évi 200 forintot kaptak kézhez. A részletes tervezet személyenként 100 forint emelést tartalmazott, így összesen 2500 forint pluszterhet jelentett. Ennek csak egy részét lehetett volna a más beosztásban szolgáló tanácsosok fennmaradó fizetéséből fedezni. A hiányzó összegnek, valamint további nyolc szorgos, de kisfizetésű alkalmazott díjazásának a biztosítását Albert herceg a királynő jóindulatára bízta. Előterjesztésében azzal is érvelt, hogy a különböző kormányzervek beosztottjai nem esnek egyenlő elbírálás alá, mert a hasonló munkakörű kamarai alkalmazottak magasabb fizetést kaptak.⁶¹ A kancellária néhány részletben cáfolta ugyan Albert számításait, de a királynő végül kedvezően viszonyult veje javaslataihoz, bár egy köztes megoldás mellett döntött. Jóváhagyta a kamarai fizetésekkel egyező díjazásokat, de korlátozta az alsóbb rendű hivatalnokok számát. Az alacsony fizetésűek esetében viszont nem járult hozzá az általános fizetésemeléshez, ez valószínűleg más hivatalnál is emelést, és így végső soron ténylegesen a kincstár kiadásainak emelkedését vonta volna maga után. Mária Terézia különleges kegyként évente 1000 forintot bocsátott a kincstárból a herceg rendelkezésére, amelyből Albert megjutalmazhatta a szegényebb és szorgos tisztviselőket, de az összeget nem fordíthatta állandó fizetés-kiegészítésre.⁶² Ez egyrészt mutatja a királynő jóindulatát és a herceg kezdeményezésének támogatását is, másrészt azonban megoldása biztosította, hogy ne váljon általánossá a kifizetés, hanem kizárólag a herceg személyéhez kötődjön.

A herceg pozíciója révén köztes helyet töltött be az uralkodó és az ország lakosai, rendjei között, így alkalmas volt közvetítő szerepre. Ezért sokan fordultak hozzá támogatás és protekció reményében. Önálló adományozási, kitüntetési, kinevezési joga nem volt, csupán ajánlatot tehetett a kitüntetésekre, rangemlésekre, ahogy ezt a királynő már kinevezésekor leszögezte.⁶³ Úgy tűnik, Albert

⁶⁰ MNL OL N 13 Lad. 62. Fasc. 6. No. 13; MNL OL A 39 1771/5849; 1776/5989.

⁶¹ MNL OL A 39 1776/5989.

⁶² Uo. 1776/6358.

⁶³ ÖStA HHStA KA StR Prot. 1765. Nr. 2656.

különösen hivatali időszaka kezdetén élt ezzel a kegyvel, a későbbi években mint-ha alábbhagyott volna ilyen irányú lelkesedése. A herceg alig lépett hivatalba, amikor már 1766 márciusában támogatta Christoffy Ignác kérelmét, aki hivatali előmenetele okán nemesítési kérvényt nyújtott be. Christoffy 1758-tól lelkiismeretesen dolgozott járulnökként a helytartótanácsban, már Batthyány Lajos nádor is javasolta a nemesítését, de a nádor elhunytja miatt megakadt az ügye. A javaslat végül meghallgatásra talált, és a hivatalnok 1767-ben nemességet nyert el, de ügye jelentőségét mutatja, hogy a kérvény egészen az Államtanácsig eljutott.⁶⁴ Christoffy megérdemelte a bizalmat: a herceg 1776-ban is dicsérettel szólt róla: éjt nappallá téve dolgozott, hétvégén és ünnepnapokon is, hogy mint iktatóhivatalnok a beérkező iratokat iktassa. Pályafutása sikeresnek mondható, 1801-ben mint titkár és irattáros vonult nyugállományba.⁶⁵

1772-ben Laczkovics Imre, Pest vármegye alispánja ahhoz kért támogatást, hogy János fiát felvegyék a nemesi testőrségbe.⁶⁶ A herceg ajánlását a kancellária is pártolta az apa érdemeire való tekintettel, de a királynő nem kivételezett, hiszen a gárdisták létszáma és a pénzösszeg kötött volt: csak abban az esetben engedélyezte a fiú felvételét, amennyiben Albert herceg egy másik személyt átvesz a gárdától a saját ezredébe.⁶⁷ A csere részben mondható sikeresnek: Laczkovics János csaknem négy évig szolgált testőrként. Ezután ő is katonai pályára lépett, de miután 1790-ben lemondott tisztai rangjáról, majd nem sikerült a visszajutása a hadseregbe, 1794-ben csatlakozott a magyar jakobinusokhoz, és 1795-ben lefejezték.⁶⁸

A herceg támogatását remélték elnyerni a másvallásúak is. Köztudott, hogy nagyapja, I. Frigyes Ágost (1670–1733) maga is konvertált, és a drezdai udvarban több evangélikus vallású alkalmazott szolgált. Különleges kegyként a hercegnek azt is engedélyezték, hogy pozsonyi udvartartásában nem katolikusokat is alkalmazzanak.⁶⁹ Egyrészt ezért érthető, másrészt mégis figyelemre méltó, hogy 1767-ben Karl Gottlieb von Windisch, pozsonyi evangélikus tudós és folyóirat-szerkesztő abban kérte a helytartó közbenjárását Mária Teréziánál, hogy a megüresedett pozsonyi evangélikus belső tanácsosi helyre őt választassák meg. A herceg ebben a támogatásban nem talált semmi kivetnivalót (feltehetően ad-jutánsa, Theodor Alexander Militz és Kempelen János révén ismerte is a neves

⁶⁴ MNL OL A 35 1767. V. No. 16. Vö. ÖStA HHStA KA StR Prot. 1766. Nr. 738.

⁶⁵ MNL OL A 39 1776/6358; MNL OL Helytartótanácsi levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Kézikönyvtár (C 96), 3. kötet: Status personalis [...], Christoffy.

⁶⁶ MNL OL A 39 1772/5247.

⁶⁷ Uo. 1772/5392. A kancellária előterjesztése, 1772. nov. 11.

⁶⁸ *Hellebronth Károly: A magyar testőrségek névkönyve, 1760–1918.* H. é. n. [Bp. 1940]. 232–233.

⁶⁹ ÖStA HHStA Hofarchiv, OHMeA, Hofzeremonielldepartement, ÄZA 72-4. fol. 163r. Vö. *Kulcsár Krisztina: Der Statthalter des Königreichs Ungarn.* In: *Die Gründung der Albertina. Herzog Albert und seine Zeit.* Hrsg. Christian Benedik – Klaus Albrecht Schröder. Wien 2014. 99–105., itt: 102.

Windischt),⁷⁰ és az uralkodónőhöz fordult a tudós, a „legfelvilágosultabb” pozsonyi személy egyikének érdekében, mint aki megérdemli a támogatást, mivel a hozzá hasonló „jó alattvalók” hiányoznak – Albert szerint – a városból. A Magyar Királyi Udvari Kancellária azonban óva intette a királynőt, hogy megfogadja a herceg felvetését, és a városi tanácsot leirattal befolyásolja a szabad választási jogában, inkább más mód megfontolását javasolta.⁷¹

A királynő elnézőbb volt vejeével kapcsolatban egyéb, gazdasági ügyekben is. 1770-ben nem vont felelősségre például Pest–Pilis–Solt vármegye rendjeit. A vármegyei házipénztári elszámolások felülvizsgálatakor derült ki, hogy a helyiek alaposan kiköltektek a helytartói pár 1766. évi első látogatásakor. Állítólag 3186 forint 88 krajcár értékű ajándékokkal köszöntötték a helytartói párt és az őket kísérő tiszteket. A legjelentősebb tételt az Erdélyből hozott lovak és a nyergek jelentették 1995 forint értékben, de csaknem 1000 forintot tett ki az a nyolc hordó tokaji bor, amellyel Albertet és Kempelen Jánost is meglepték.⁷² A vármegye rendjeinek buzgósa érthető: a lehető legillendőbb módon akarták köszönteni az új helytartót és egyben az új főispánjukat, de az ajándékokra szánt összeg túlzásnak tűnik. Hasonlóképpen vélekedett az uralkodónő is, de vejeével elnéző volt. Mária Terézia ezt az egy esetet kivételesen, „hallgatólagosan” engedélyezte, de a jövőre nézve megtiltotta, hogy a vármegyék a házi pénztárukból ilyen kiadásokra költsenek.⁷³

Különlegességnek és egyedinek számít a herceg új katonai rangja is, amelyet szintén 1765 decemberének végén nyert el.⁷⁴ Ez esetben Mária Terézia valami teljesen újat, Magyarországon addig nem létezőt hozott létre, hogy kedvezzen vejeének, aki házasságkötéséig a katonai pályán érvényesült. A németalföldi és az itáliai (toszkán, illetőleg milánói) gyakorlaton és tapasztalatokon nyugvó, új katonai méltóság a *Capitain général* volt. Albert ezáltal a Magyar Királyságban álmázó császári–királyi gyalogos és lovascsapatok, helyőrségek, erődített helyek és valamennyi katonasághoz tartozó csapat egység főparancsnokává vált. Az új katonai méltóság azonban illetékességi kérdéseket vetett fel. Milyen jogköre lesz a hercegnek, és milyen viszonyban áll majd az 1740-ben felállított magyar főhadparancsnoksággal és a bécsi székhelyű Udvari Haditanáccsal? Az új katonai

⁷⁰ *Fritz Valjavec*: Karl Gottlieb von Windisch. Das Lebensbild eines südstdeutschen Bürgers der Aufklärungszeit. München 1936. 15–16. Köszönöm Tóth Árpádnak, hogy segítette Windisch pozsonyi kapcsolatainak feltérképezésében.

⁷¹ MNL OL A 1 1767/177. Albert herceg levele (dátum nélkül) és a kancellária előterjesztése, 1767. febr. 28. Windisch 1768-ban végül szenátor lett.

⁷² MNL Pest Megyei Levéltára (a továbbiakban: PML), IV. 23-b/1. Számadási iratok, 1765–1766. III. „Rationes perceptuales Cassae Domestica Inlytorum comitatum Pest Pilis et Solt [...] 1765/66”. Extraordinaria, No. 19, No. 95, No. 101, No. 103.

⁷³ MNL OL A 39 1770/520 és a Pest vármegyei példány: MNL PML IV. 1-c/1. Mandata et intimata politica. 1770. 03. 17. No. 12. Köszönöm Kiss Anita és Schramek László (MNL PML) segítségét.

⁷⁴ MNL OL A 57 47. kötet, 379.

méltóság miatt ugyanis komoly hatásköri összeütközések voltak várhatók, mivel ez azt jelentette, hogy a főparancsnoki és a helytartótanács elnöki tiszte egy személy kezében összpontosul. Előfordulhatott volna, hogy önmagával kell leveleznie, önmaga javaslatait indítványoznia a másik hatóság tanácskozásán, ezekről határozatot hoznia – és emiatt akár ellentmondásba is keveredhetett volna.

Pálffy János nádor és tábornagy (1664–1751) példája hasonló helyzetet teremtett, aki szintúgy egy személyben egyesített két tisztséget, és elhunytá után akadozott a helytartótanács és a magyar főhadparancsnokság levélváltása. Ezért az Udvari Haditanács azt az álláspontot képviselte, hogy csak olyan személyt nevezzenek ki, akinek feltétlenül megbízhatnak becsületességében és együttműködési készségében.⁷⁵ Feltehetően attól tartottak, hogy csorbulhat az Udvari Haditanács hatásköre, a kinevezett főkapitány esetleg felülvizsgálhatná az onnan érkező utasításokat. Az Albert számára összeállított 23 pontos utasítás ezért lefekteti az alapelveket, és rendkívül konkrét feladatokat tartalmaz, tisztázza a viszonyokat, még akkor is, ha Albert lojalításában senki sem kételkedett.⁷⁶ A magyar főhadparancsnokság szerepköre nem csorbult, továbbra is e hatóság folytatta a levelezést a helytartótanáccsal és az Udvari Haditanáccsal, de Albertet mindenről értesítenie kellett. Másfelől a hercegnek is egyeztetnie kellett minden lépéséről a vezénylő tábornokkal, esetünkben az 1757-ben kinevezett Pálffy Lipóttal. Véleménykülönség esetén a főhadparancsnok ugyan kifejthette eltérő nézeteit, de köteles volt Albert rendelkezései szerint eljárni, akinek tényleges vezényleti joga azonban nem volt, nehogy felülvizsgálja a Bécsből érkező utasításokat. A havonta kötelező jelszó megadásán kívül Albert instrukciója valójában szinte semmi konkrét katonai-hadi feladatot és jogkört nem tartalmazott, e téren is mindenben meg kellett várnia a királynő döntését. A katonákat szintén csak az uralkodó nevezhette ki és bocsáthatta el, a civilekéhez hasonlóan a rangemeléseket is megtartotta magának, Albertnek ebbe semmilyen beleszólása nem volt. Az újonnan létrehozott katonai pozíciót tehát Mária Terézia nagyvonalú gesztusaként és leendő veje iránti szereteteként és bizalmaként értelmezhetjük.

Buzgóság és tapasztalatlanság – és azok következményei

Ha a herceg magyar helytartóként eltöltött 15 évét vizsgáljuk, felmerül a kérdés: mennyiben tudta szerteágazó munkáját és sokrétű feladatait felelősségteljesen és megbízhatóan végezni? Az előzőekben bemutattam, mennyire sokféle ügyben kellett állást foglalnia és helyállnia, valamint mennyire rá volt utalva a körülményeket

⁷⁵ ÖStA KA ZSt HKR HR Akten 1765 Dezember Nr. 712-9. Az Udvari Haditanács előterjesztése, 1765. dec. 18.

⁷⁶ Uo.

jobban ismerő magyar szakértők segítségére. Különösen a kezdeti években a herceg figyelmetlenségéből és a helyi viszonyok ismeretének hiánya miatt hibákat is elkövetett. Egy 1766. évi eset jól mutatja, mennyire nem volt még tisztában alárendelt helyzetével és azzal, hogy önállóan valójában semmiben sem dönthetett. Subich (Subics) Ferenc Heves vármegye javaslatára került a nemesi testőrségbe, majd kiépve onnan előző támogatója, Barkóczy Ferenc hercegprímás magántitkára lett. A prímás halála utána Subich kérvényben fordult a magyar kancelláriához, hogy újabb alkalmazásáig biztosítsák számára a korábban neki járó 500 forint fizetést. Kérvénye még az Államtanács elé is eljutott, és a királynő végül csekélyebb, 400 forint fizetéssel kinevezte a Magyar Udvari Kamarához,⁷⁷ majd egy újabb uralkodói parancslevél a helytartótanácshoz helyezte át.⁷⁸ A törekvő fiatal azonban elérte, hogy az új helytartó az irodájában titkárként kívánja őt alkalmazni (kihasználva talán a Barkóczynál szerzett tudását), de Albert az áthelyezésnél nem a bevett módon járt el. Önkényesen visszatartotta az uralkodónő előző parancslevelét, sőt az okiratot vissza is küldte Bécsbe. Ezzel felülbíráta a királynő döntését, amelyet a kancellária nem hagyhatott szó nélkül. Esterházy Ferenc magyar udvari kancellár udvarias, de igen határozott hangú előterjesztésében hallatlannak és rendkívül veszélyesnek nevezte, ha bármelyik „akárhogy is nevezendő” kormány szerv elnöke ilyen önkényes cselekedetre szánja el magát. Ez ugyanis az uralkodói tekintély és a hivatali rend megsértését jelenti. A királynő döntésszövege azonban a bizalmát és a herceg lojalitásába vetett hitét tükrözi: „minden reflexió helytálló, amelyet a kancellária tett, de a herceg esetében soha nem kell aggódnia”.⁷⁹

Kényes helyzetet okozott a herceg figyelmetlensége, amikor az 1771. évi kötelező hadkiegészítést elrendelő leiratokat szignálta.⁸⁰ Buzgóságában mint helytartó és a helytartótanács elnöke maga is intézett leiratokat a főispánokhoz, amelyekben az újoncozásra próbálta ösztönözni őket.⁸¹ Az erről szóló uralkodói parancslevél két törvényhatóságot nem nevezett meg a címzettek között (a jáász-kun kerületeket, illetőleg a hajdúvárosokat), így ezeket a herceg nem szólította meg. A helytartótanácsosok azonban önhatalmúlag felülbírálták a parancsot, és úgy vélték, hogy a teherviselésnek általánosnak kell lennie, így az egyébként hiányzó kerületeknek is részt kell benne vállalniuk. Ezért a körrendeletként szétküldendő helytartótanácsi leiratba ezeket is felvették címzettként, és így terjesztették Albert elé, aki ezt az

⁷⁷ ÖStA HHStA KA StR Prot. 1765. Nr. 2216; A fogalmazvány, Subich kérvényével: MNL OL Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Conceptus referadarum (A 34), 1765/243; további vonatkozó iratok: uo. 1766/160; 1766/186.

⁷⁸ MNL OL N 13 Lad. 67. Fasc. 1. No. 4. 1765. dec. 29.

⁷⁹ MNL OL A 1 1766/253.

⁸⁰ Ehhez vö. *Balázs László*: Der politische Hintergrund der Rekrutenstellungen in Ungarn während der 1770er Jahre. In: „Die habsburgische Variante des aufgeklärten Absolutismus“ i. m. 163–179.

⁸¹ MNL OL A 39 1771/1620.

aláírásakor nem vette észre. Az esetet kínos magyarázkodás követte, a hercegnek éppen ellenlábasától, gróf Pálffy Miklós országbírótól kellett segítséget kérnie, hogyan tudná a hibát helyrehozni.⁸² Ez esetben a bonyodalmat az okozta, hogy a kancellária visszatartotta az információkat, mivel még a helytartótanáccsal, így Alberttel sem közölte, miért nem kívánták bevonni az újoncozás új rendszerébe a jász-kun kerületeket. Őket 1745. évi privilégiumuk ugyanis akár teljes, akár részleges inszurrekció esetében csupán katonák kiállítására kötelezte. Ezúttal azonban 500 ló biztosítását kívánták volna tőlük egy esetleges háború esetén – de II. József döntése miatt még ezt is függőben hagyták. Az ügy miatti titkolódzást jól mutatják a kancellária fogalmazványai: a magyarázatot Alberten kívül végül Kempelen Jánossal is csak arra hivatkozva közölték, hogy az ezredes tanácsosi rangban áll a kancelláriánál, így jogosult megismerni az okokat.⁸³ Az is kiderült, hogy a nehezen útjára indított újoncozás miatt attól tartottak, a hibásan elküldött felszólítás felhördülést fog kiváltani a kerületeknél és a szomszédos vármegyéknél, de végül ez elmaradt.

Mindezek a hibák természetesen nem nyomtak annyit a latba, hogy emiatt a királynő (bár jogában állt volna) visszahívja vagy lemondassa a helytartót. Albert herceg helytartói kinevezésének egyik jellemzője volt, hogy az nem élete végéig tartott, csupán ideiglenes jellegű volt, ahogy ezt az okirata is nyomatékosította. A herceg és hitvese ezzel az ideiglenes helyzettel arra vártak, hogy elfoglalhassák a házassági szerződésükben foglalt újabb posztjukat, amely – reményük szerint – életük végéig jelentős pozíciót, rangot, rangjukhoz méltó jövedelmet és életszínvonalat biztosíthat számukra. Alberték ugyanis a németalföldi helytartói és főkormányzói poszt várományosai voltak, de kinevezésükkel az akkori helytartó, Lotaringiai Károly élete végéig várniuk kellett. A nagybácsi 1780. július 4-én hunyt el, és ezzel megkezdődtek az előkészületek az átköltözésre. Albert egészen 1780. december 28-ig hivatalban maradt, amikor lemondott a Magyar Királyságban betöltött helytartói rangjáról.

Láthattuk, hogy a Magyar Királyság élére kinevezett rokon herceg helytartói tiszte miatt számos előjogot, kivételes privilégiumot élvezett, de csupa olyat, amely nem sarkalatos vagy uralkodói jogkört érintett, hanem a herceg pozícióját erősítette az ország rendjeivel szemben, segítve őt feladatai ellátásában. Bármennyire is lojális, odaadó és Mária Teréziához messzemenőig hűséges volt, a királynő mégsem engedett át neki olyan felségjogokat, amelyek az uralkodók sajátjai voltak, és amelyek átruházása sérthette volna saját abszolút hatalmát. Ezeket a szempontokat a jövőre (az elkövetkező uralkodókra) nézve már III. Károly is figyelembe vette Lotaringiai Ferenc István 1732. évi kinevezésekor,⁸⁴ mivel bizonyos engedmények, kivételezések

⁸² Uo. 1771/2001. Albert herceg Pálffy Miklósnak. Pozsony, 1771. ápr. 11.

⁸³ Uo. A magyar kancellária fogalmazványai Kempelen Jánosnak és Albert hercegnek. Bécs, 1771. ápr. 20.

⁸⁴ ÖStA HHStA HausA Habsburgisch-Lothringische Hausarchiv, Lothringisches Hausarchiv 39-5. fol. 11r.

precedens helyzetet teremthettek volna. Ennek oly módon próbálták elejét venni, hogy csak eseti kivételt tettek. A bemutatott példák jól szemléltetik, hogy Mária Terézia és Albert herceg viszonyát kevésbé a méltóság, a hivatali pozíció és a feladatok fontossága, jóval inkább bizalmas kapcsolatuk, valamint kettejük személye és személyisége határozta meg. Legjobban erről azok a szavak tanúskodnak, amelyeket állítólag a királynő elhunyt előtt mondott Albertnek és Mária Krisztinának, és amelyeket a herceg Emlékirataiban jegyzett fel: mindazok közül, amelyet az életében tett, semmi sem sikerült olyan jól, és nem okozott neki olyan sok örömet és vigaszt, mint leányának és vejének a házasságkötése.⁸⁵ Ez azt is mutatja, hogy Albert esetében a kivételes frigy volt az elsődleges, amelynek létrejöttéhez megfelelő alapot biztosított a Magyar Királyságban elnyert fontos közjogi méltósága. Az ehhez kötődő kötelező hivatali feladatait azonban, hogy saját szavait idézzük, igyekezett a legjobb tudása szerint ellátni, posztját nem csupán reprezentációs célokra felhasználni.

THE DUTIES AND POLITICAL ELBOW-ROOM
OF AN EIGHTEENTH-CENTURY LIEUTENANT:
THE CASE OF ALBERT CASIMIR OF SAXONY, DUKE OF TESCHEN

by Krisztina Kulcsár

SUMMARY

It was as lieutenant of the Hungarian Kingdom (1765–1780) that Prince Albert Casimir of Saxony, Duke of Teschen, son-in-law of Maria Theresa, became worthy of obtaining the hand of Archduchess Maria Christina, Duchess of Teschen. In his person, a loyal and trustworthy individual presided at the Hungarian Royal Lieutenancy Council and the Septemviral Table. The Duke's authority was limited in relation to that of the palatine, the right of donation having been retained by the ruler. The paper explores the kinds of cases that Albert commented on, and the ways in which he did so, and also the preferential treatment he received: he could select his own officials, could decide by himself on their remuneration, and he was not rebuked even in the case of administrative mistakes. His rank as captain-general was unique: he became commander-in-chief of all military units in the Kingdom of Hungary, but without any practical right of command. The functioning of Albert (and his predecessor Francis Stephen of Lotharingia) as lieutenants related to the imperial-royal family constituted a kind of transition from the palatines elected from the Hungarian estates to the palatines who were Habsburg archdukes.

⁸⁵ MNL OL P 298 2. tétel, A. II. 12/2. fol. 399r.